https://doi.org/10.15407/ukrmova2026.03.096
УДК 811.161.2'81'367.335.1

К.Г. ГОРОДЕНСЬКА, доктор філологічних наук, професор,
завідувач відділу граматики та наукової термінології
Інститут української мови НАН України
вул. Михайла Грушевського, 4, м. Київ, 01001
E-mail: k.horodenska70@meta.ua
https://orcid.org/0000-0003-2638-9037

ПРОБЛЕМА СТАТУСУ СТРУКТУРНИХ КОМПОНЕНТІВ СКЛАДНИХ РЕЧЕНЬ У ГРАМАТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ А.П. ГРИЩЕНКА І В НОВІТНЬОМУ СИНТАКСИСІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

У статті простежено формування статусу структурних компонентів складних (складносурядних і складнопідрядних) речень у традиційному і новітньому українському синтаксисі. Схарактеризовано наукову позицію А.П. Грищенка щодо кваліфікації таких компонентів як простих речень, яка набула поширення в українському мовознавстві, та в обґрунтуванні їх як складових або структурних частин складного речення, а також щодо можливости умовного використання терміна ***прості речення*** *на означення компонентів складного речення.*

Пояснено причину заміни терміна ***складові частини****, використаного у граматичних дослідженнях А.П. Грищенка, на термін* ***предикативні частини****, уведений уперше в описі синтаксису української літературної мови у 80-х роках XX ст. та кодифікований у новітній синтаксичній теорії, що засвідчено також у підручниках і посібниках для студентів вищих навчальних закладів, опублікованих у першій чверті XXI ст.*

Ключові слова: *складне речення, просте речення, структурний компонент, складова частина, складник, предикативна частина, традиційний синтаксис, новітній синтаксис, структура речення.*

У 60-х роках XX ст. з'явилися нові праці, присвячені дослідженню структури складного речення у слов'янських мовах (Мельничук, 1963; Мельничук, 1966), зокрема й в українській (Грищенко, 1969). А.П. Грищенко

Цитування: Городенська К.Г. (2026). Проблема статусу структурних компонентів складних речень у граматичних дослідженнях А.П. Грищенка і в новітньому синтаксисі української мови. *Українська мова, 3* (99), 96—103. https://doi.org/10.15407/ukrmova2025.03.096

© Видавець: ВД «Академперіодика» НАН України, 2026. Статтю опубліковано на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (https://creativecommons/org/license/by-nc-nd/4.0/).

звернув увагу на важливу теоретичну проблему складного речення — проблему статусу його структурних компонентів. Він констатував, що в українському мовознавстві набуло поширення трактування таких компонентів (або синтаксичних одиниць) як простих речень на підставі насамперед внутрішньосинтаксичного ізоморфізму звичайних незалежних речень і частин складносурядного та складнопідрядного речень (Грищенко, 1969, с. 190). Його використано в «Курсі сучасної української літературної мови» за редакцією Л.А. Булаховського (Булаховський, 1951, II). Справді, тут читаємо: «При членуванні в складному реченні можуть бути виділені як складові елементи два чи більше простих речень, поєднаних тими чи іншими синтаксичними ознаками в розгорнуте ціле. Окремі складові елементи складного речення можуть бути названі простими реченнями тільки умовно, бо тут вони не служать виразом закінченого висловлювання» (там само, с. 142). Попри це застереження про умовність використання терміна *прості речення* на означення компонентів складного речення автор розділу «Складне речення» у цьому «Курсі...» послідовно ним послуговується, пор.: «Коли такі речення поєднуються в складне ціле як рівноправні, то таке речення називається складносурядним. Зв'язок між реченнями, що входять до складносурядного речення такий самий, як і між однорідними членами... Окремі речення поєднуються в складносурядному реченні в одне ціле за допомогою сполучників сурядності **і (й), та, а, але, або, чи** та ін. або тільки за допомогою інтонації» (там само, с. 142—143). І далі: «Складносурядним називається складне речення, в якому окремі його частини — речення поєднуються між собою як рівноправні одиниці, тобто таке складне, в якому нема залежності одного речення від другого» (там само, с. 155—156); «Коли окремі речення поєднуються в складному так, що одне речення пояснює собою якийсь член другого або й все друге речення, то таке складне називається складнопідрядним. Пояснюване речення називається головним, а речення, що пояснює якийсь член головного або все головне речення, називається підрядним (залежним)» (там само, с. 143); «Інший тип складносурядних речень становлять конструкції з сурядним поєднанням речень без сполучників» (там само, с. 178).

Спростовуючи цей підхід до визначення статусу компонентів складного речення, А.П. Грищенко наводить, услід за О.С. Мельничуком, такий аргумент, як утрата частинами складного речення граматично-комунікативної самостійности, у зв'язку із чим робить висновок про неможливість називати їх реченнями подібно до простих (Грищенко, 1969, с. 19). Справді, О.С. Мельничук у праці «Основні лінії розвитку складнопідрядних речень у слов'янських мовах» (Мельничук, 1963) застерігав, що спільність структурних ознак простих речень і підрядних речень (зокрема двоскладна предикативна будова, наявність особової форми дієслова при двоскладній чи односкладній будові) «не може бути підставою для віднесення підрядного речення до загальної категорії речення поряд з реченням самостійним» (там само, с. 6). Неможливість такого віднесення

він умотивував тим, що «підрядному реченню не властива формальна і семантична відмежованість, головне речення також не можна поставити в один ряд із самостійними реченнями, тому що воно граматично пов'язане з підрядним» (Мельничук, 1963, с. 6—7). У своїй наступній фундаментальній праці «Розвиток структури слов'янського речення» О.С. Мельничук оперував термінами *складові частини* та *частини* (Мельничук, 1966), пор.: «В сучасних слов'янських мовах протиставлення складносурядних і складнопідрядних речень, які характеризуються спеціальними засобами зв'язку вираження підрядного та сурядного зв'язку їх складових частин, стало настільки послідовним, що й безсполучникові складні речення сприймаються здебільшого лише як різновиди звичайних складносурядних чи складнопідрядних речень» (там само, с. 191). Водночас наголосив на їхній формальній ізофункційності простим реченням, пор.: «До категорії складносурядних речень належать речення, утворені з двох чи кількох частин, формально тотожних простим реченням, і пов'язаних сурядними сполучниками» (там само, с. 194); назвав прості речення структурними прототипами підрядних частин (там само, с. 205).

А.П. Грищенко запропонував терміни *складові* та *структурні частини* для називання компонентів складного речення з таким поясненням: «Не заперечуючи того спільного, що об'єднує незалежні прості речення і синтаксичні одиниці, які визначають внутрішню структуру складного речення (у цьому випадку — складносурядного), виділювані у складних реченнях одиниці нижчого рівня позначаємо як *складові* або *структурні частини*» (Грищенко, 1965, с. 1—2). У монографії «Складносурядне речення в сучасній українській літературній мові» (Грищенко, 1969), опублікованій на основі дисертації, він констатував: «Структурні частини... у більшості випадків побудовані за зразком простого речення (синтаксична двоскладність, особова форма дієслова в ролі граматичного присудка), але з граматичного погляду не тотожні з ним. Вони функціонують як частини в межах синтаксичних одиниць, що визначаються як складні речення на противагу простим, а тому реченнями не можуть бути названі. До того ж складне речення не є механічним зчепленням кількох простих речень. Складним реченням властиві своєрідні граматичні і семантичні закономірності, завдяки поєднанню яких вони і виділяються у граматичній системі української мови» (там само, с. 20—21). Він послідовно використав терміни *складова частина* та *складові частини* в цій праці, пор.: «З граматичного погляду складносурядне речення становить синтаксичне ціле, утворене поєднанням кількох складових частин на основі граматичної рівнозначності... одна з частин складносурядного речення не може виступати як головна, граматично підпорядковуюча щодо іншої (інших) складової частини...» (там само, с. 21); «Для характеристики граматичної структури складносурядного речення досить важливим є питання про можливу кількість складових частин у ньому. Якщо граматична природа складнопідрядного речення допускає лише дві складові частини (маємо на увазі безпосередню залежність між головною і підрядною частинами і не беремо

до уваги випадків однорідної і послідовної підрядності складових частин), то на складносурядне речення, здавалось би, повністю поширюється можливість довільної кількості складових частин. Насправді ж складносурядне речення не є однотипним з погляду можливої кількості граматично рівнозначних складових частин у ньому. В одних випадках (пор., напр., окремі різновиди єднальних складносурядних речень) кількість складових частин гіпотетично може бути довільною. Граматичні закономірності тут не накладають кількісного обмеження на складносурядне речення. Фактично воно являє собою граматично і семантично відкритий ряд. Кількість складових частин у таких випадках визначається комунікативними потребами... В інших же випадках складносурядне речення являє собою бінарне поєднання складових частин...» (Грищенко, 1969, с. 21—22).

А.П. Грищенко як автор структурного підрозділу «Складносурядні речення» в академійній праці «Сучасна українська літературна мова. Синтаксис» (Грищенко, 1972а) так само послуговується терміном *складові частини*, замінюючи його в деяких контекстах на *частини* або *складники*, пор.: «Характерною ознакою, що лежить в основі кваліфікації складносурядного речення як синтаксичної конструкції, є граматична однорідність складових частин, унаслідок поєднання яких за допомогою спеціальних сполучників утворюється складне речення. На відміну від складнопідрядного... частини складносурядного речення виступають як рівноправні, однорідні складники утворюваної ними синтаксичної конструкції...» (там само, с. 387).

Проте не можна не помітити того, що в цій академійній праці в підрозділах «Складнопідрядні речення з підрядними підметовими», «Складнопідрядні речення з підрядними присудковими», «Складнопідрядні речення з підрядними додатковими», «Складнопідрядні речення з підрядними означальними», «Складнопідрядні речення з підрядними місця», «Складнопідрядні речення з підрядними часовими», які він написав (Грищенко, 1972, с. 311—363), паралельно, нерідко в тому самому реченні, ужито термінів *підрядна частина* і *підрядне речення*, пор.: «Залежно від функції підрядної частини складнопідрядні речення з підрядними підметовими поділяються на два основних різновиди. До першого різновиду належать речення, в яких підрядна частина конкретизує підмет головного речення, виражений займенником» (там само, с. 311). Далі читаємо: «Складнопідрядне речення з підрядним підметовим [реченням] виділяється в системі складних гіпотактичних структур сучасної української мови на основі ізофункціональності підрядної частини і підмета як одного з головних членів речення. На відміну від підрядних присудкових речень, які тільки конкретизують або деталізують присудок головного речення, підрядні підметові речення в одних випадках конкретизують підмет головного речення, виражений займенником у називному відмінку, в інших — повністю компенсують відсутність його в головному реченні» (там само). Характеризуючи структурні різновиди складнопідрядних речень із підрядними підметовими, присудковими, додатковими, означальними частинами, підрядними місця та часу, автор послідовно називає їхні підрядні частини підрядними реченнями.

Важко зрозуміти, чому в цій академійній праці із синтаксису української літературної мови, головний редактор якої О.С. Мельничук у 60-х роках ХХ ст. заперечив уживання терміна *речення* на означення структурного компонента складного речення, знову широко використано термін *речення* і зрідка — *підрядна частина* як взаємозамінні. Можна припустити, що такою була позиція її авторського колективу.

Лише у 80-х роках ХХ ст. дехто з українських мовознавців починає вживати термінів *предикативна частина, предикативні частини* або *частини*. Їх послідовно використав у посібникові «Граматика української мови» І.Р. Вихованець, автор розділу «Синтаксис» (Вихованець, 1982, с. 133—208), на означення компонентів складних речень, пор. визначення: «Складносурядні речення являють собою складні речення, частини яких синтаксично рівноправні і поєднані між собою сурядним зв'язком за допомогою сурядних сполучників» (там само, с. 196); «Складнопідрядні речення являють собою складні речення, частини яких синтаксично нерівноправні і поєднані між собою підрядним зв'язком за допомогою підрядних сполучників» (там само, с. 195); «Структурно-семантичну цілісність безсполучникових конструкцій створюють інтонація, змістова взаємозалежність частин, співвідношення видо-часових форм присудків, послідовність розташування частин, лексико-граматичні засоби. Предикативні частини безсполучникового речення менш тісно між собою пов'язані...» (там само, с. 200). Водночас він зауважив, що «частини складного речення, виділені за наявності підмета і присудка двоскладного речення або головного члена односкладного речення, тільки умовно можна назвати простими реченнями. Маючи подібну до простих речень синтаксичну будову, вони позбавлені інтонаційно-смислової самостійності речення. Складне речення не являє собою механічного об'єднання простих речень. Конструюючи складне речення, використовують ті або інші різновиди простого речення, які завжди модифікують відповідно до особливостей складного речення» (там само, с. 194).

Терміни *складова частина, складові частини* на означення структурного компонента (структурних компонентів) складного речення, які запропонував А.П. Грищенко, згодом дослідники визнали плеонастичними і замінили на терміни *предикативна частина, предикативні частини, складник, складники*. Їх використовують тепер у теорії складного речення, а також у підручниках і посібниках із синтаксису української літературної мови. Одним із перших підручників, де цих термінів послідовно вжито, був «Синтаксис української мови» П.С. Дудика і Н.В. Прокопчук (Дудик, Прокопчук, 2010). Пор. визначення: «Складне речення — синтаксична конструкція, утворена смисловим та інтонаційним поєднанням щонайменше двох предикативних частин речення засобом сполучникового та безсполучникового (нульового) зв'язку» (там само, с. 244); «Складносурядне речення — складне речення, предикативні частини якого синтаксично рівноправні і поєднані сполучником (сполучниками) сурядності» (там само, с. 250); «Складнопідрядні речення — складні речення, предикативні частини яких синтаксично нерівноправні, поєднуються в структурно-

семантичне ціле за допомогою сполучників підрядності або сполучного слова» (Дудик, Прокопчук, 2010, с. 261).

Терміни *предикативна частина* та *предикативні частини* так само використано і в дефініціях складносурядних та складнопідрядних речень, і в їхніх характеристиках у підручникові «Сучасна українська літературна мова. Морфологія. Синтаксис» (Сучасна..., 2010), що його підготували викладачі кафедри сучасної української мови Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка, керівник авторського колективу д. філол. н., проф. А.К. Мойсієнко, пор. деякі визначення: «Складне речення — це синтаксична одиниця-конструкція, утворена поєднанням за певною структурною схемою двох чи більше предикативних частин, між якими встановлюються семантико-синтаксичні відношення, оформлені синтаксичним зв'язком» (там само, с. 299); «Складносурядне речення — це такий різновид складного речення, в якому предикативні частини поєднуються в структурно-семантичне та інтонаційне ціле за допомогою сурядного синтаксичного зв'язку» (там само, с. 321); «Складнопідрядним реченням називають такий різновид складного речення, предикативні частини якого (головна і підрядна) поєднуються в структурне, семантичне та інтонаційне ціле підрядним синтаксичним зв'язком» (там само, с. 331).

Проте дехто з авторів новітніх підручників хоч і послуговувався терміном *предикативна одиниця*, але поряд із ним у круглих дужках подав термін *просте речення*, пор.: «Складне речення порівняно з простим є одиницею вищого порядку, оскільки складається з двох і більше предикативних одиниць (простих речень)» (Шульжук, 2004, с. 209). Щоправда, далі наведено таке уточнення: «Частини складного речення відповідають простому реченню із синтаксичного і часто змістового боку, з боку комунікативного вони не становлять окремих комунікативних одиниць. Частини складного речення називають простими реченнями умовно, оскільки змістова та інтонаційна завершеність властива складному реченню в цілому» (там само). А далі, на мою думку, подано суперечливе твердження: «Тому складне речення визначається як сполучення (поєднання) простих речень або ж як складне ціле, частини якого не мають змістової та інтонаційної завершеності і не можуть бути кваліфіковані як прості речення» (там само).

Отже, А.П. Грищенко в 60-х роках ХХ ст. підтримав ідею про безпідставність кваліфікації структурних компонентів складних речень як простих речень і запропонував називати їх *складовими* або *структурними частинами* та використав послідовно термін *складові частини* для називання частин у складносурядних реченнях української літературної мови. Термінне словосполучення *складова частина* через його плеонастичний характер українські граматисти згодом замінили на термінне словосполучення *предикативна частина*. Воно стало тепер нормативним, про що свідчить його використання в теоретичному та застосовному (у підручниках та посібниках для закладів вищої освіти) синтаксисі. З огляду на це маємо підстави визнати, що до пошуку терміна для позначення структурного компонента складного речення, ізоморфного за внутрішньою синтаксичною будовою

простому реченню, у 60-х роках ХХ ст. активно долучився А.П. Грищенко, який, услід за О.С. Мельничуком, заперечив традиційне трактування такого компонента як простого речення.

ЛІТЕРАТУРА

Булаховський Л.А. (ред.). (1951). *Курс сучасної української літературної мови* (т. ІІ: Синтаксис). Київ: Радянська школа.

Вихованець І.Р. (1982). Синтаксис. І.Р. Вихованець, К.Г. Городенська, А.П. Грищенко, *Граматика української мови* (с. 133—208). Київ: Радянська школа.

Грищенко А.П. (1969). *Складносурядне речення в сучасній українській літературній мові*. Київ: Наукова думка.

Грищенко А.П. (1972). Складнопідрядні речення з підрядними підметовими. Складнопідрядні речення з підрядними присудковими. Складнопідрядні речення з підрядними додатковими. Складнопідрядні речення з підрядними означальними. Складнопідрядні речення з підрядними місця. Складнопідрядні речення з підрядними часовими. *Сучасна українська літературна мова. Синтаксис* (с. 311—363). Київ: Наукова думка.

Грищенко А.П. (1972а). Складносурядні речення. *Сучасна українська літературна мова. Синтаксис* (с. 367—409). Київ: Наукова думка.

Грищенко А.А. (1965). *Структура сложносочиненного предложения в современном украинском литературном языке* [автореф. дисс. ... канд. филол. наук]. Киев.

Дудик П.С., Прокопчук Л.В. (2010). *Синтаксис української мови*. Київ: Видавничий центр «Академія».

Мельничук О.С. (1963). *Основні лінії розвитку складнопідрядних речень у слов'янських мовах*. Київ: Наукова думка.

Мельничук О.С (1966). *Розвиток структури слов'янського речення*. Київ: Наукова думка.

Сучасна українська літературна мова. Морфологія. Синтаксис (2010). А.К. Мойсієнко, І.М. Арібжанова, В.В. Коломийцева та ін. Київ: Знання.

Шульжук К.Ф. (2004). *Синтаксис української мови*. Київ: Видавничий центр «Академія».

Статтю отримано 28.07.2026
Статтю схвалено 14.09.2026
Статтю опубліковано 02.11.2026

REFERENCES

Bulakhovskyi, L.A. (Ed.). (1951). *The course of modern Ukrainian literary language: in 2 vols*. Kyiv: Radianska shkola (in Ukrainian).

Dudyk, P.C., & Prokopchuk, L.V. (2010). *Syntax of Ukrainian language*. Kyiv: Vydavnychyi tsentr "Akademiia" (in Ukrainian).

Hryshchenko, A.A. (1965). *The Structure of the Compound Sentence in Modern Ukrainian literary language* [Abstract of a PhD Dissertation in Philology]. Kiev (in Russian).

Hryshchenko, A.P. (1969). *The Compound Sentence in Modern Ukrainian literary language*. Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).

Hryshchenko, A.P. (1972). Complex sentences with subject clauses. Complex sentences with predicative clauses. Complex sentences with object clauses. Complex sentences with attributive clauses. Complex sentences with adverbial clauses of place. Complex sentences with adverbial clauses of time. *Modern Ukrainian literary language. Syntax* (pp. 311—363). Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).

Hryshchenko, A.P. (1972a). Compound sentences. *Modern Ukrainian literary language. Syntax* (pp. 367—409). Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).

Melnychuk, O.S. (1963). *Main Trends in the Development of Complex Sentences in the Slavic languages*. Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).

Melnychuk, O.S. (1966). *The Development of the Structure of the Slavic Sentence*. Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).

Modern Ukrainian literary language. Morphology. Syntax. (2010). A.K. Moisiienko, I.M. Aribzhanova, V.V. Kolomyitseva et al. Kyiv: Znannia (in Ukrainian).

Shulzhuk, K.F. (2004). *Syntax of the Ukrainian language*. Kyiv: Vydavnychyi tsentr "Akademiia" (in Ukrainian).

Vykhovanets, I.R. (1982). Syntax. I.R. Vykhovanets, K.H. Horodenska, A.P. Hryshcsenko (Eds.), *Grammar of the Ukrainian language* (pp. 133—208). Kyiv: Radianska shkola (in Ukrainian).

Received 28.07.2026
Approved 14.09.2026
Published 02.11.2026

Kateryna Horodenska, Doctor of Sciences in Philology, Professor,
Head of the Department of Grammar and Scientific Terminology
Institute of the Ukrainian Language of the National Academy of Sciences of Ukraine
4 Mykhailo Hrushevskyi St., Kyiv 01001, Ukraine
E-mail: k.horodenska70@meta.ua
https://orcid.org/0000-0003-2638-9037

THE PROBLEM OF THE STATUS OF STRUCTURAL COMPONENTS OF COMPOUND SENTENCES IN THE GRAMMATICAL RESEARCH OF A.P. HRYSHCHENKO AND IN THE MODERN SYNTAX OF THE UKRAINIAN LANGUAGE

The article explores how the status of structural components in compound and complex sentences has evolved in traditional and modern Ukrainian syntax.

The study clarifies A.P. Hryshchenko's negative view on classifying certain components as simple sentences, a perspective that has gained traction in Ukrainian linguistics, and how he substantiates these components as parts of a complex sentence. To refute the claim that the components of a complex sentence are independent sentences, A.P. Hryshchenko — following O.S. Melnychuk — argued that they lose their grammatical and communicative autonomy, despite their internal syntactic similarity to simple sentences. He also rejected the idea of potentially using the term "simple sentences" to designate the components of a complex sentence.

It is concluded that A.P. Hryshchenko in 60-ties of the 20th century directly contributed to the search for a term to designate the structural component of a complex sentence that is isomorphic to a simple sentence in its internal syntactic structure, as he rejected the traditional view of such a component as merely a simple sentence.

The article explains the reason of the rationale behind replacing the term "component parts" with the term "predicative parts", previously used in the grammatical studies of A.P. Hryshchenko. It was first introduced in the analysis of Ukrainian literary syntax during the 1980s and has since become established in modern syntactic theory. This shift is further supported by university-level textbooks and study guides published in the early 21st century.

Keywords: *complex sentence, simple sentence, structural component, constituent part, component, predicative part, traditional syntax, modern syntax, sentence structure.*